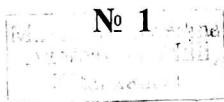

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

XƏBƏRLƏR
TRANSACTIONS
ИЗВЕСТИЯ

HUMANİTAR ELMLƏR
HUMANITIES
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Xüsusi buraxılış

BAKİ – «ELM» – 2013

AYTAC ABBASOVA

Folklor İnstitutu
folklorcirl@mail.ru

**FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİNİN "BALALARA HƏDİYYƏ"
KİTABINDAKI "GÖYÇƏK FATMA" NAĞILI VƏ
ONUN VARIANTLARI**

Açar sözlər: Firidun bəy Köçərli, ədəbiyyat, folklor, nağıl

Key words: Firidun bey Kocharli, literature, folklore, narrative

Ключевые слова: Фиридун бек Кочарли, литература, фольклор, рассказы

Azərbaycan folklorşünaslığında xüsusi xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biri də Firidun bəy Köçərliyədir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini sistemli bir halda öyrənmək, yaratmaq ideyası məhz Firidun bəy Köçərli tərəfindən həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, çoxəsrlik Azərbaycan ədəbi irsini toplayıb, elmi prinsip və ardıcılıqla öyrənərək əldə etdiyi nəticələri "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində əks etdirməsi, Firidun bəy Köçərlinin bu sahədə ən böyük xidməti sayılır. Bu əsəri yazmaqla Firidun bəy müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi elminin əsasını qoymuş və beləliklə də, gələcək tədqiqatçılar üçün geniş bir yol açmışdır. Firidun bəy Köçərli görkəmli ədəbiyyatşünas olmaqla yanaşı, həm də folklorşünaslıq sahəsində ilkin olaraq folklorun başlıca və əsas xüsusiyyətlərini yazıya almışdır. "Firidun bəy Köçərlinin həm tənqidi məqalələrində, həm də tədqiqatçılıq fəaliyyətində bariz şəkildə nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdən ən başlıcası, onun müasirlik problemini həmişə diqqət mərkəzində saxlamasıdır." [1, 98]

Qarabağda-Şuşada dünyaya göz açmış Firidun bəy Köçərli el sənəti-ni vətəndaşlıq hissi ilə sevrək qədriini bilmış, şifahi ədəbiyyatını itib-
batmaqdan, unudulmaqdan qorumağı vacib bilmişdir. Bunun üçün böyük
maarifçi-pedaqoq və ədəbiyyatşünas toplayıcılıq işinə başlamış, Aşiq
Valehin şeirlərinin, o cümlədən onun məşhur vücudnaməsinin, xalq bay-
atlarının, uşaq folkloru incələrinin bir qisminin öz dövrünün mətbuatında,
oxu kitablarında çapına çalışmışdır. F.Köçərli 1912-ci ildə topladığı folk-
lor nümunələrinin "Balalara hədiyyə" adı ilə toplu şəkildə nəşrinə nail
olmuşdur.

"Balalara hədiyyə" kitabına daxil edilən şifahi ədəbiyyat nümunələ-
rinin mövzua milli, formaca sadə, ideya-məzmunca təbiiyəvi və təsirli
olması nəzərə alın Kəçərli bir pedaqoq kimi inanırdı ki, bu toplu-
lunu oxuyacaq "balalar şadlanacaq, bu səbəbə ki, onda dərc olunan əsə-
rlər cümləsi onların dünyasındadır, təbiətlərinin iqtizasına müvafiqdir."
[2, 12]

Kitabın ön sözündəki aşağıdakı fikirlər bu gün də öz ədəbi-etik, bədi-
estetik dəyərini saxlamaqdadır. Bəllidir ki, hər bir uşaq ədəbiyyatı nümunəsi
həm da böyüklərin maraq dairəsinədir. F.Köçərli bunu bir pedaqoq və
ədəbiyyatşünas kimi həssaslıq və peşakarlıqla belə dəyərləndirmişdir:
"Böyük adamların ürəklərinin açılmağa səbəb olacaqdır ki, onlar mütlə
əsnasında öz uşaqlıq vaxtlarını ixtiyarız xatırlama götürəcəklər. Bu isə,
yəni qəlbə şad etmək, özlüyündə bir xidmətdir". [2, 12]

"Balalara hədiyyə" kitabında F.Köçərlinin əsas məqsədi şifahi xalq
ədəbiyyatı nümunələrinin – nağıllar, uşaq oyunları, tapmacalar, atalar söz-
ləri, yanılmaclar, düzgülər, mövsüm və mərasim nəğmələri, təmsillər, say-
açı sözləri və s. bir yerə toplanması və yazıya alınması idi. F.Köçərli gənc
nəslə düzgün təbiiyəvi etmək, onda vətona, xalqa, ana dilinə məhəbbət
duyguları oymatmaq üçün uşaqları hələ kiçik yaşlarından folklor nümunələri
ilə tanış etməyi ilkin təbiiyəvi üsullarından sayır və bunu valideynlərə məslə-
hət görürdü. Heç təsadüfi deyil ki, o, çap etdirdiyi şifahi xalq ədəbiyyatı
nümunələri kitabına bu baxımdan çox mənalı olan "Balalara hədiyyə" adı
vermişdir.

Kitaba daxil edilən nağıllar özünəməxsusluğu ilə seçilir. Az sayda ol-
masına baxmayaraq, nağıllar mövzu baxımından mənşət nağılları və heyvan-
lar alomından bəhs edən nağıllara ayrılır. Nağıl ilk baxışda insanı real həyat-
dan ayıraraq fantastikaya, sehri bir alomə aparır kimi görünür. Əslində isə
hər bir nağılda, bütün başqa ədəbi əsərlərdə olduğu kimi, bu adət və təbiət-
dən kənar fantastika arxasında həqiqi real həyat durur. Nağıllar xalq tərəfin-
dən sevilməsi və geniş yayılması onda haqsızlıqların, ədalətsizliklərin dolayı
yolla da olsa, deyilməsinə keçmişdə də, indidə də böyük imkanlar yaratma-
sıdır. "Nağıl keçmişin və hazırda ictimai toqquşmaların kəskin ifadəsidir."
[3, 119]

F.Köçərlinin "Balalara hədiyyə" kitabında "Göyçək Fatma" və hey-
vanlarla bağlı "Xoruz və Padşah", "Qarı və pişik", "Nazikbənazik-

Tazikbənazik", "Səngülüm, süngülüm, məngülüm" və "Pispisa xanım və
Sıran bəy" nağılları var ki, bu nağılların qəhrəmanları əsasən heyvanlar-
dır.

"Xoruz və Padşah" nağılında xoruzun tapdığı "bir qaraca pul" onun
başının kəsilməsinə səbəb olur. Dilini sakit saxlamayan xoruz sevincin-
dən tapdığı pulu hamıya elan edir. Bunu eşidən padşah xoruzun əlindən
pulunu alır və xoruz yenə də sakit durmur, padşahın ona mətəcat olduđu
nu söyləyir. Bunun nəticəsində də başı kəsilir. Nağıldakı hadisələr bizə
müəyyən dövrlərdə mövcud sinfi mübarizəni – bəy və kəndli münasibə-
tini, haqsızlıqları, ədalətsizlikləri xatırladır. Bəylərin nə qədər çox və-
dövləti olmasına baxmayaraq, kəndlinin qazandığı ən az gəliri belə mə-
nimsəməyə çalışması, buna qarşı çıxanların sonunu isə xoruzun sonu ki-
mi canı ilə ödəməsi göstərilmişdir. Eyni zamanda, nağıllarda xoruz
müqəddəs hesab edilmişdir. Mifologiyada xeyrin gündüzün şər – gecə
üzərində qələbəsinə xoruz banalması ilə bildirmişdir. "Xoruz olmasa, sa-
bah açılmaz" deyirlər. Bu atalar sözüni anlamaq üçün xoruzun qədim tar-
ixdə oynadığı rolunu bilməliyik. Zərdüştün Pəridar adlanan xoruz
müqəddəs kimi tələqqi olunur, çünki, işığın və gündüzün zühdunu xalqa
xəbər verir. Xoruz işıq allahı Hörmüzün guruhundan sayılır. "Avesta"-nın
Vendidad hissəsində Xoruz necə dəyərlər, təmtəraqı dilə təsvir olun-
muşdur. [2, 12]

"Qarı və pişik" nağılı azyaşlı uşaqlar üçün faydalı məlumatlarla zə-
ngindir. İneyni suvarmağa apararı qar təbiətdə qarşılaşdıqlarından han-
sının güclü, hansının gücsüz olduğunu öyrənməyə çalışır. Buzun əriməsi,
günün tutulması, yağışın yağması, otun bitməsi kimi təbiət hadisələri,
bunlarla yanaşı heyvanların necə qidalanması nağılda də öksini tapmışdır.
Qoyunun otla, qurdun qoyunla, itin qurda, pişiyin şıçanla qidalanması
azyaşlı uşaqlar üçün maraqlı məlumat ola bilər.

"Nazikbənazik-Tazikbənazik" nağıllının isə müxtəlif iştirakçıları
vardır. Bunlardan bit, bira, şərçə, qarğa, dovə, çinar ağacı, qarı və qarı
çadır. Nağıllın son qəssə ilə bitir. Bu qəmi paylaşılan isə yuxarıda
qeyd etdiklərimizdir. Birənin ölmə xəbəri hər kəse yayılır və onlar çox
qəmgin olurlar. Ən sonda bu xəbəri bulaq eşidir və onun da suyu quruy-
ur. Göründüyü kimi, ölüm – bir canlının məhv olması xəbəri hər kəse
təsir edəcəkdir bir hadisədir. Nağılda bu çox təsirli şəkildə özünü göstə-
mişdir.

"Balalara hədiyyə" kitabındakı "Göyçək Fatma" nağılı ictimai məsə-
lələri, məişətdə baş verən ədalətsizlikləri təsvir edir. Nağılda ailə daxi-
lində baş verən münasibətlər demək olar ki, bütün dövrlərdə aktual olan
ögey ana problemindən qaynaqlanır. Nağılda anadan yetim qalın gəzəl
bir qızın ögey anası və onun çirkin qızı kimi şəx qüvvələr tərəfindən haq-
sızlıqlara məruz qalması, onu bu ədalətsizliklərdən qoruyan Qara inək
kimi xeyir qüvvələrin mübarizəsi verilmişdir. Qara inək nağılda təmtdir,
xoşbəxtlik gətirən bir varlıq kimi göstərilmişdir. İnsanların, hətta öz

doğma atasının belə köməyindən məhrum olan qıza Qara inək kömək edir. Fatmanın gözəlliyi, daxilinin təmizliyi, nəciyyəliyi onu istəməyənləri qışqandırır. Ögey anası Fatmaya nə qədər əzab-əziyyət verməyə çalışsada da, onu qoruyan qüvvələrə qalib gələ bilmir. Hətta qızın yeganə köməyi olan Qara inəyi məhv etmək istəyir, onu kəsdiribətini yeyir. Lakin xeyirxahlıq heç vaxt məhv olmur və Qara inəyin sümükləri belə yenə də Fatmaya kömək etməyə davam edir. Nağlın sonunda Fatma şərx qüvvələrə qalib gəlib padşahın oğluy ilə evlənir və xoşbəxt olur.

Bütün nağıllarda olduğu kimi "Göyçək Fatma" nağlının da tərbiiyyəvi əhəmiyyəti vardır. Fatmanın qoca qarının evinə getməsi, onunla xoş rəftar etməsi və qarından aldığı mükafat uşaqlara böyüklərə hörmət etmək, yaxşılıq edib qarşılığını görmək hissini aşılayır.

Nağılda eyni zamanda sehrlı qüvvələri də görmək olur. Bu, Qarı nənənin tükünün sehri: "Bir də qarı öz tükündən verdi dedi ki, mən sənə lazım olsam, yandırarsam, yanında hazır olaram". Bu, biza "Məlik-məmməd" nağılındakı Simurğ quşunun tükünü xatırladır. Orada da Simurğ quşu öz tükündən Məlik-məmmədə vermədi ki, nə vaxt dara düşsən, bu tükü yandır, mən yanında hazır olacam. [4, 80]

"Göyçək Fatma" nağılında Qarı nənənin sehri bununla da bitirdi:

"- Gedərsən, qabağına bir ağ su, bir qara su və sonra bir qırmızı su çıxacaq. Ağ suda çimərsən, qara su ilə saçını yuyarsan, qırmızı sudan yanaqlarına sürtərsən".

Bunları Qarının dediyi kimi edən Fatma "elə göyçək oldu ki, misli və bərabəri tapılmadı." Buradakı suyun sehri bizə "Koroglu" داستانındaki Qoşabulardan axan suyu xatırladır: "Hər kim Qoşabulağın o köpüyündə çimsə, elə qüvvətli bir iyid olar ki, dünyada misli-bərabəri tapılmaz." [5, 57] Koroglunun Qoşabulardan idiyi su onun gücünü, qüvvətini daha da artırdığı kimi, Fatmanın da Qarının dediyi sularda yuyunması onun gözəlliyinə gözəllik qatmışdır. Suyun gözəllik bəxş etməsi, əslində, onun dirlik suyu – abı-hoyat olmasını göstərir. Yeni su insanı dəyişir, yeniləşdirir, yeni insana çevirir. Nağıllarda su inamların, ümumiyyətlə, Azərbaycan qədim dünyagörüşünün – mifologiyasının ilkin insanlıq fəlsəfəsi ilə bağlılığı daim təsdiq olunur. Azərbaycan ənənəvi düşüncəsi haqq-nahaq, mərd-namərd, xeyir-şər prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Gözəlliyə qəsd edənlər, haqqı tapdalayanlar, zülm edənlər, hiyləgərlər, paxıllar həmişə öz cəzalarını alırlar. Su ilə bağlı mifoloji görüşlərdə də bu prinsip dəyişməz olaraq qalır. Nağılda Fatmanın ögey bacısı da gözəlləşmək istəyir, lakin o gözəlləşmək əvəzinə, daha da çirkinləşir.

"Göyçək Fatma" nağlının dünya xalqlarının folklorunda variantları mövcuddur. Bunlar türklərdə "Kül kedis", ingilislərdə "Cinderella", fransızlarda "Cendrillon", almanlarda "Aschenbrödel" ya da "Aschenputtel", ruslarda "Zoluşka-Zoluşka", eradan əvvəl I əsrdə Misirdə tapılmış orijinalında isə "Rodopis" adları ilə mövcuddur. Adlarının fərqli olmasına baxmayaraq, nağılların süjet xətti və sonluqları oxşarlıq təşkil edir. Əsa-

son də, nağılda qıza sehrlı qüvvələrin və heyvanların köməyi, sonunda qızın ayaqqabısının bir tayını itirməsi və şahzadə tərəfindən tapıldıqdan sonra onunla evlənilmə xoşbəxt sonluqla bitməsi hamısında eynilik təşkil edir.

Rusların "Zoluşka"sında "Göyçək Fatma"dən fərqli olaraq ögey ananın iki qızı olur, Zoluşkaya kömək edən isə onun anasının qəbri üstə əkləri fındıq (başqa bir variantında qoz) ağacı olur ki, o ağacı qızı göz yaşları ilə sulayıb böyüdüür və gündə üç dəfə onun yanına gedib ağlayaraq duza edir. Ağacın üstündə bir göyərçin olur. Göyərçin də ağac kimi Zoluşkanın duasını eşidir. Padşahın oğlu ən gözəl qızla evlənmək üçün üç gün bayram şənliyi keçirir və hamını şənliyə dəvət edir. Zoluşkanın ögey anası və bacıları da bu şənliyə dəvət olunur, lakin Zoluşkanı aparmaq istəmirlər. "Göyçək Fatma" nağılında ögey ana kimi Zoluşkanın da ögey anası ona çətin bir iş tapşırır. Ancaq Fatmadan fərqli olaraq Zoluşkanın anası ona külə qatılma mərcəməyi və noxudu təməzləməyi tapşırır. Qarı Fatmaya kömək etdiyi kimi, anasının ruhunu təmsil edən göyərçinlər də Zoluşkaya kömək edir və ögey anasının tapşırığını yerinə yetirir. Lakin yenə də qızı şənliyə aparmırlar. Bu zaman qıza anasının qəbri üzərində bitən fındıq ağacı və göyərçinlər kömək edir. Ağacın silkələnməsi ilə qızıl və gümtüdən qoşqabır dəst paltar hazır olur. Eyni zamanda, boranı arabaya, saçına atlara, siçovul arabasına, kərtənkələrlə isə qulluqçulara çevrilir. Beləliklə, Zoluşka şənliyə gedir. Bundan sonrakı hadisələr isə "Göyçək Fatma" nağılındaki hadisələrlə eynilik təşkil edir. Yalnız sonunda ögey bacılarının xəyanətində cavab olaraq göyərçinlərin onların gözünü dimdikləyib kor etməyi fərqlənir.

Almanların "Aschenbrödel" ya da "Aschenputtel" nağılı digərlərindən fərqləndirən yalnız bir cəhət var ki, o da pərinin qıza verdiyi şüşə ayaqqabıdır (Glas pantöffelchen). Şüşə ayaqqabı fransız dilində "De verre" – şüşə deməkdir, ancaq nağlın bezi variantlarda "en vair" – dələ xəzi mənasında işlənmişdir. Bu məsələ isə Fransada mübahisəli mövzu olmuş və bunun haqqında fransız vikipediyanında "Zoluşkanın ayaqqabısının tərkibi üzərində mübahisə" ("Controverse sur la composition des pantoufles de Cendrillon") adlı məqalə yazılmışdır. Məqalədə deyilir ki, Ş. Perro nağlın yazılı versiyasında birmənalı olaraq şüşədən, Onore de Balzac isə onun tərkibinin dələ xəzindən ibarət olduğunu irəli sürmüşdür.

İngiliz variantında isə "Cinderella" nağılı ümumi süjet xəttindən fərqləndirən xüsusiyyətlər əzdir. Belə ki, qıza kömək edən sehrlı qüvvələr – ağac, göyərçin, pəri və digər heyvanlar eynilik təşkil edir. Ancaq iki versiyada olan nağılı bir-birindən fərqləndirən cəhətlər ikinci versiyanın sonunda qızın ögey bacılarını bağışlaması, onları da özü ilə saraya götürüb, evləndirməsidir. Onu da qeyd edək ki, bütün dillərdə nağlın qəhrəmanına verilən laqəblərin mənası "küldə eşlənən", "çirklı", "qulluqçu", "yetim" və s. mənalarında işlədilmişdir. Bunun səbəbi isə molum olduğu

kimi, çox gözəl olan bu qızın ögey anası və bacıları tərəfindən qısqanılması və onunla bir qulluçu kimi davranılmasıdır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında da "Göyçək Fatma" nağılımı özünəməxsus yeri vardır. "Fatmanın inoyi", "Yetim Fatma", "Göyçək Fatma" adları ilə geniş yayılan bu nağilin əsas süjet xətti dəyişilməz olaraq qalır, lakin müxtəlif variantları yaranır ki, bunlar arasında da oxşar və fərqli cəhətlər ortaya çıxır. Azərbaycan folkloru antologiyasının XII cildində (Zəngəzur folkloru) qeyd edilmiş "Göyçək Fatma", "Fatmanın nağılı" adlı nağıllar ayrı-ayrı bölgələrdən toplanmışdır. "Göyçək Fatma" Cəbrayıl rayon sakinlərindən, "Fatmanın nağılı" isə Qubadlı rayon sakinlərindən toplanmışdır. Digər bir rayon – Kəlbəcər rayon sakinlərindən topladığımız "Göyçək Fatma" adlı nağılı da buraya əlavə edə bilərik. Hər üç nağılı F.Köçərliyin "Balalara hədiyyə" kitabındakı "Göyçək Fatma" nağılı ilə müqayisə etsək, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri aydınlaşdırmaq mümkündür. Adlarını qeyd etdiyimiz nağılların hər birində ögey ana obrazı, onun iki qızının olması, qızların birinin gözəl, digərinin çirkin olması, ögey qızına – Fatmaya əzab-əziyyət verməsi, ona səhrili heyvanların – inək, xoruz kömək etməsi və sonda xoşbəxt olması bütün variantlarda oxşarlıq təşkil edir.

Cəbrayıl rayon sakinlərindən toplanmış "Göyçək Fatma" nağılında Fatma tək olur, onun qardaşı da olur. Uşaqları istəməyən qadın ərinə deyir ki, "Kişi, əgər bu uşaqları aparıb azıtmasan, səndə oturmuyacam. Mənim bu uşaqlardan zəhləm gedir, onlara daha mən baxa bilmirəm." [6, 150] Atası ələcsiz qalıb Fatma ilə qardaşını aparıb məşədə azdırır. Tək məşədə qalan uşaqlar çox susuzlayır. Bir çobandan kömək istəyirlər. "Çoban onlara deyir ki, ordan bir neçə çay axır. Bunların hərsi bir heyvan çaydır. Ən axırncısı insan üçündür" [6, 150]. Fatmanın qardaşı axırncı çaya qəder dözməyib heyvan çayından içir və marala çevrilir. Fatma maral yanında ağlayaraq bir çinarın yanına gəlir. "– Əyil, çinarım, əyil, əyil!" – deyir və çinarın əyilməsi budağında ağacın başına çıxıb orada qalır. Paşağ oğlu qızı görüb ona vurulur və onu oradan düşürmək üçün bir qarı götürürlər. Qarı işlətdiyi hiylə vasitəsilə qızı düşürüb aparırlar saraya və paşağ oğlu ilə evləndirirlər. Bir gün Fatma qardaşını görmək üçün yenə o çinarın dibinə gedir və orada qaraçıyla rastlaşır. Qaraçı qızı yerin altına salır. Və orada bir gül bitir. Qaraçı da saraya gəlir Fatmanın yerinə keçir. Bir müddətdən sonra paşağ oğlu bunu anlayır, qaraçıyı qovur, Fatmanı və onun qardaşını axtarmağa gedir. Fatmanı gül kimi tapıb gətirir. Güllü bəsləyib baxandan sonra gül çevrilib Fatma olur, sonra qardaşı da insan olur, gəlir paşağın qızı ilə evlənir.

"Yetim Fatma" nağılında isə Fatmanın qardaşı çaydan su içəndə qara inəyə çevrilir. Fatma ağlayaraq yanında inək evə qaaydır. Ögey ana buna əsəbləşə də, inəyi görəndə sevinir və Fatmaya qarşı əzab-əziyyəti davam edir. Analıq hər gün Fatmanın əlinə bir az yun verib inəyi otarmağa göndərir. Fatma axşama kimi inəyi otadır, analığı verdiyi yunu da didib öyrərdi. Bir gün yenə inəyi otardığı yerdə bərk yel əsir, yel Fatmanın yumağını

götürüb aparır. Fatma, "a yel baba, yumağımı aparma" – deyə-deyə yüyürür. Yel baba yumağı aparıb bir evin bacısından içeri salır. Fatma içəridə bədhəybet bir qarı ilə rastlaşır. F.Köçərliyin "Göyçək Fatma" nağlında olduğu kimi Fatma qarının dediyi sularından keçir və daha da gözəlləşir. Bundan əlavə qarı Fatmaya deyir ki, "Sonra gedib qara inəyin bir buynuzunun yağ, birinin də bal əmələcəkən." Fatmanın anası qara inəyi kəsdirir. Qara inək isə yenə də sümükləri ilə Fatmaya kömək edir. Sonluq isə F.Köçərliyin "Göyçək Fatma" nağlında olduğu kimi olur. Lakin sonda onlardan əl çəkməyən ögey bacısı Fatmanı aldadıb çaya çimməyə aparır və onu çaya atır. Fatmanı balıq udur. Özü də gəlir Fatmanın yerinə keçir. Ancaq paşağın oğlu bunu anlayır və Fatmanı axtarmağa gedir. Onu balıqçının toruna ilişmiş balığın qarnından tapır və xoşbəxt yaşayır. Ögey bacısını isə qatırın quyruğuna bağladib dağda-daşda sürütdülər.

Qubadlı rayon sakinlərindən toplanmış "Fatmanın nağılı" adlı nağılda isə hadisələr F.Köçərliyin "Göyçək Fatma" nağlında olduğu kimi davam edir, lakin sonluğu digər nağıllardan tamamilə fərqlənir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz nağılların hamısında nağilin qəhrəmanı olan yetim qız sonda paşağın oğlu ilə evlənir. Bu nağılda isə Fatma çobanla evlənir. Fatmanı görüb vurulan və ögey anasının ölindən qurtaran isə çoban olur.

Kəlbəcər rayon sakinlərindən toplanmış "Göyçək Fatma" nağılı isə demək olar ki, F.Köçərliyin "Balalara hədiyyə" kitabındakı "Göyçək Fatma" nağılı ilə eynilik təşkil edir. Digər variantlara nisbətən bu variant arasında oxşarlıq daha çoxdur. Demək olar ki, bütün hadisələr eynidir. Yalnız başqa bir söyləyicinin neqli etdiyi variantda qara inək əvəzinə, qızıl inək olduğu söylenilmişdir. Bunun səbəbi isə nağılda inəyin rolunun əhəmiyyətli olmasıdır.

Ümumilikdə, nağilin Azərbaycan variantlarında rast gəldiyimiz "yel baba" ifadəsi və onun nağıldakı rolu da diqqətə çəkir. Dünyanın yaranmasında iştirak edən dörd ünsürün sonuncusu havadır. Azərbaycan xalqının Novruz mərasimlərindən biri də Yel çərşəbəsi adı ilə qeyd olunur. Ramazan Qarfaqlı göstərmişdir ki, "Yel Azərbaycan mifik təfəkküründə yul göstərən, bələdəç rolunu yerinə yetirir. Yel baba (əksər hallarda əldən-ayaqdan düşmüş qarı sifətində peyda olur) qalın məşələrdə azıb mənzilini tapmaqda çətinlik çəkən xeyrixah insanların qarşısına çıxır, onlara bir yumaq verir və yumağı yerə atıb, diyirlətməyi tələb edir. Yel babanın üfurməsi ilə yumaq açılır və azmışları mənzil başına çatdırır." [7]

F.Köçərliyin toplayıcılıq və tərtibçilik fəaliyyəti çox zəngindir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin bioqrafiyası verilmiş, yarıdıçlıqları haqqında müəllif fikri söylənmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması, elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi və nəşri məsələsi də F.Köçərliyin diqqətindən yayınmamışdır. Elə bunun nəticəsi olaraq, onun hazırladığı "Balalara hədiyyə" folklor toplusundakı bayatı, nağılı, tapmaca, axtarar

sözü və məsəllər, sayacı sözləri ilk olaraq uşaq folkloruna aid ayrıca kitab şəklində nəşr edilmişdir. F.Köçərlinin folklorun toplanması, tərtibi və nəşri sahəsindəki fəaliyyəti ayrıca bir monaqrafik tədqiqatın mövzudur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Nəbiyev B.* Firidun bəy Köçərli. Bakı, "Gənclik", 1984.
2. *Köçərli F.* Balalara hədiyyə. Bakı, "Gənclik", 1987.
3. *Təhmasib M.H.* Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild. Bakı, "Mütərcim", 2010.
4. Azərbaycan folkloru külliyyatı, I cild, Nağıllar (IV kitab). Bakı, "Səda", 2006.
5. Koroğlu. Bakı, "Lider", 2005.
6. Azərbaycan folkloru külliyyatı, IV cild, Nağıllar (IV kitab). Bakı, "Nurlan", 2007.
7. www.MİF.az/yel çərşənbəsi (01.28.2004)

Aytaj Abbasova

FAIRY TALE "BEATUFUL FATMA" FROM THE BOOK FIRIDUN BEY KOCHARLI "GIFT FOR CHILDREN" AND IT'S VARIANTS

Summary

For the first time in the history of Azerbaijan literature, Firidun bey Kocharli had written literature history (anthology) covering the most of our writers and poets. F.Kocharli had particular services in a matter of assembling of folklore samples, also in compiling and publication of them. So as a result of this, his book "Balalara hədiyyə" ("A gift to children") comprising of the collection of folklore fairy tales, puzzles, proverbs and sayings, as well as signings, the book which was also the first book published separately on children's folklore.

Лйтадж Аббасова

СКАЗКА "ТЕКЧЕК ФАТМА" ИЗ КНИГИ ФИРИДУН БЕК КОЧАРЛИ "ПОДАРОК ДЕТЯМ" И ЕЕ ВАРИАНТЫ

Резюме

Впервые Фириду бек Кочарли в истории азербайджанское литературы написал историческую литературу, охватывающую историю подавляющего большинства наших поэтов и писателей. Ф.Кочарли оказал услугу, в вопросе компоновки фольклорных примеров как и в сборе, так и в издании. В результате этого его книга "Balalara hədiyyə" ("Подарком для детей") включающая коллекцию фольклорных баяты, пословицы и поговорок, сказок, в загадок, является первой книгой, которая была опубликована специально для детского фольклора.